

УДК 7.035:001.891"18/19"

Цитування:

Лігус О. М., Лігус В. О. Методологічні аспекти дослідження романтизму в європейському музичному мистецтві XIX – початку XX століття. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2020. № 4. С. 140-144.

Lihus O., Lihus V. (2020). Methodological Aspects of Romanticism's Consideration in the European Musical Art of the 19th – the beginning of 20th Century. *National Academy of Culture and Arts Management Herald: Science journal*, 4, 140-144 [in Ukrainian].

Лігус Ольга Марківна,

кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри музикознавства та
музичної освіти

*Інституту мистецтв Київського університету
імені Бориса Грінченка*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5513-5525>
olga-ligus@ukr.net

Лігус Валентин Олександрович,

Заслужений артист України,
доцент кафедри музичного мистецтва
Київського національного університету
культури і мистецтв

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2430-0166>
ligus-valentin@ukr.net

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОМАНТИЗМУ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ МУЗИЧНОМУ МИСТЕЦТВІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Мета роботи – висвітлити методологічні аспекти дослідження романтизму в європейському музичному мистецтві, викладені у мистецтвознавчих та культурологічних працях. **Методологію дослідження** складають такі методи: історичний – в аналізі процесів формування й еволюції романтизму в європейському мистецтві XIX – початку XX ст.; історико-культурний – у розгляді концептуальних засад загальнокультурного та суспільно-історичного контексту епохи Романтизму; описовий – в аналізі термінології та інтерпретації поняття романтизму; історично-порівняльний – у зіставленні різноманітних проявів романтизму в історичному розрізі XIX – початку XX ст.; метод моделювання – у створенні стильової моделі романтизму окресленого періоду; типологічний метод – у виокремленні найбільш істотних ознак романтичного стилю. **Наукова новизна** роботи полягає у систематизації наукового досвіду дослідження романтизму, в окресленні сучасних тенденцій вивчення проблематики цього явища. **Висновки.** Виявлено причини відмінності дефініцій і трактувань романтизму літературознавцями та музикознавцями. Виокремлено спільні позиції дослідників романтизму: усвідомлення романтизму як багаторівневої категорії; констатація національних версій романтизму в різних європейських культурах; визнання романтизму динамічною системою різноспрямованих тенденцій.

Ключові слова: романтизм; епоха Романтизму; романтичний стиль; музичний романтизм; романтичне мистецтво.

Lihus Olha, Ph.D in Art Studies, Assistant professor of the Department of Musicology and Musical Education, Institute of Arts, Borys Grinchenko Kyiv University; Lihus Valentyn, Honored Artist of Ukraine, Assistant professor of the Department of Musical Art, Kyiv National University of Culture and Arts

Methodological Aspects of Romanticism's Consideration in the European Musical Art of the 19th – the beginning of 20th Century

The aim of the article is to reveal the methodological aspects of the European Romanticism's investigation in the musical art and culture studies works. **The methodology** of the research presupposes such methods: historical – in the analysis of the processes of formation and evolution of Romanticism in the European art of the 19th – the beginning of the 20th century; historical-cultural – in the consideration of the conceptual foundations of the universal cultural and socio-historical context of the Romantic epoch; descriptive – in the analysis of the terminology and its interpretation of the Romanticism notion; historical-comparative – in the comparison of different manifestations of Romanticism in the 19th – the beginning of the 20th century; method of modeling – in the construction of a stylistic model of Romanticism of the particular period; typological – in the definition of the most peculiar features of the Romantic style. **The scientific novelty** of the research is a systematization of the scientific experience of the examination of Romanticism and the definition of the modern tendencies of the research of these ranges of problems. **Conclusions.** The reasons for the difference in the definitions and interpretations of Romanticism by the musicologists and theorists of literature are defined. The common positions of the researchers of Romanticism are considered: the understanding of Romanticism as a multilevel category; consideration of national versions of Romanticism in different European cultures; recognition of

Romanticism as a dynamic system of multidirectional tendencies.

Key words: Romanticism; Romanticism epoch; romantic style; musical Romanticism; romantic art.

Актуальність теми. У вивченні процесів історії культури й мистецтва кожний період актуалізує нові, нетипові для попередніх періодів, проблеми. Так, українське мистецтвознавство і, зокрема, музикознавство, не випадково акцентує на необхідності дослідження романтизму – художньо-стильового явища XIX ст., яке виникло і розвивалося на гребені національно-патріотичного руху народів Європи, знаменуючи свободу вияву мистецького індивідуалізму. Увага науковців до означеної проблеми обумовлена, таким чином, співзвучністю естетичних і світоглядних ідей епохи Романтизму сучасній соціокультурній ситуації в українському суспільстві.

Інша причина, що унаочнює актуальність проблеми романтизму – дискусійний характер дослідження цього багатогранного художньо-історичного явища, що стосується, зокрема, його дефініції. З цього приводу літературознавець і культуролог О. Михайлов слушно зауважив, що романтизм – це «слово, яке виражає найрізноманітнішу невловимість у природі й мистецтві, яке є майже невловимим за своїм змістом, оскільки виблискує незліченними смисловими відтінками» [11, 20].

Аналіз останніх досліджень. Феномен романтизму досліджувався мистецтвознавцями і культурологами у філософських, історичних, соціальних та естетичних аспектах. Ретельно вивчалася і романтична художня творчість в усьому її стильовому та жанровому розмаїтті, зокрема, мистецтво літератури й музики XIX ст., де романтизм проявився особливо виразно. Незважаючи на це, науковці визнають романтизм недостатньо дослідженим, аргументуючи це численними відмінностями його дефініції у різних галузях мистецтвознавства.

Множина трактувань романтизму спостерігається протягом усього періоду його існування та дослідження: від перших метафоричних визначень цього поняття у працях митців XIX ст. (П. В'яземський, М. Костомаров, Ф. Ліст, Р. Шуман) – до сучасних літературознавчих та музикознавчих концепцій: [4; 8; 13; 17]. Загалом у мистецтвознавстві відомі такі дефініції романтизму: художній напрям [1; 3; 12; 13; 14]; художній стиль [4; 12; 13]; творчий метод [3; 12]; мистецька епоха [4; 12; 17; 18; 20];

особливий тип творчості [8; 13; 15].

Означені зауваги щодо розбіжностей у трактуванні романтизму актуалізують проблему систематизації наукового досвіду дослідження романтизму в мистецтвознавстві і культурології, охоплюючи аспекти дефініції, хронології, естетико-філософського підґрунтя та образно-стилістичної специфіки цього явища.

Мета статті – висвітлити методологічні аспекти дослідження романтизму в європейському музичному мистецтві, викладені у мистецтвознавчих та культурологічних працях.

Виклад основного матеріалу. Естетика романтизму стверджувала культ мистецтва, яке проросло із самого життя, національно-історичного ґрунту і знаменувало вільне самовираження митця. Звідси – надання поетами-романтиками виняткової ролі суб'єктивному началу, емоційності, чуттєвості. Розквіт романтизму в літературі був яскравим, але недовговічним: він припав на першу чверть XIX ст., тому серед літературознавців тривалий час переважало розуміння цього явища як художнього напрямку.

У музиці ж, мистецтві емоційному, романтизм не міг стати відкриттям свободи й почуттєвості, як у літературі, відповідно, не був він і категоричним запереченням ідеалів класицизму. Тому А. Цукер висловив думку про «панромантизм» музики, естетика якої народилася ще задовго до виникнення романтичних творів. [15, 9]. На відміну від літератури XIX ст., в музиці романтизм розвивався також у XIX ст. Це дає підстави музикознавцям трактувати романтизм як цілісну художньо-історичну епоху.

Інший важливий аспект проблеми дефініції романтизму пов'язаний з різним часом і характером прояву романтизму в різних країнах та національних культурах. Так, російський літературознавець і духовний філософ XX ст. В. Зеньківський відзначав, що романтизм скрізь має національне забарвлення, немає романтизму загалом, а є німецький, французький, англійський романтизм – усюди різний [5, 156]. Аналогічно міркував і німецький музикознавець XX ст. Ф. Блуме: «розходження і відмінності в музиці «романтичної доби» є дуже величезними, навіть якщо врахувати тільки німецьку музику, і стають неозорими, якщо прилучити музику

інших націй. Зобразити «стиль музичного романтизму» означало б написати історію музики XIX ст.» [2, 147–148].

Водночас, розмаїття національних утілень романтизму, власне, й було його питомою особливістю. Невипадково, саме в епоху Романтизму відбувалося становлення і розквіт багатьох національних культур. Усвідомлення романтиками унікальності кожної національної культури формувало, насамперед, розуміння ними необхідності консолідації усіх народів навколо загальнолюдських цінностей, що в різний час відзначалося як митцями, так і дослідниками їхньої творчості. Так, Д. Чижевський писав: «“Вселюдське” значення, вічність окремих культурних форм (зокрема і форм національного життя) є таке саме, як абсолютне значення окремих однобічних «напрямок», «шкіл», течій та стилів у мистецтві. Це різні прояви, різні реалізації <...> абсолютної правди, краси, святості, справедливості. І цінність їх якраз полягає в їх індивідуальності, окремішності, бо саме те, що в усіх них є індивідуальне і доповнює інші вияви в інших здійсненнях їх у історії» [16, 7]. Подібне судження висловив і Н. Берковський: «В усіх країнах Європи – свій романтизм. Але врешті-решт усі вони, коли на них дивишся здалеку, зливаються в єдине ціле» [1, 33].

Мистецтвознавці різних поколінь визнавали, що романтизм неможливо охопити лише історичними рамками. Зокрема, український поет і літературознавець Є. Маланюк у 1937 р. зауважив: «Романтизм живе в середньовіччю і ренесансі. Він чуйно стоїть на сторожі людини і народу, лише не в змеханізованім і деградованім значенні цих слів з минулого століття» [9, 144]. Із цією сентенцією погоджується сучасний літературознавець М. Наєнко, який досліджував особливості романтизму в українській прозі різних часів. «Романтизм як конкретно-історичне явище межі XVIII – XIX ст. справді віджив свій вік, – пише він, – але як тип художньої творчості цілком не зник» [13, 12]. Згідно з його концепцією, категорія романтизму постає в літературі у трьох вимірах: художнього напряму, художнього стилю та «стильової тональності». Перший охоплює літературу зламу XVIII–XIX ст., другий обіймає творчість митців романтичного світосприйняття XIX ст. та їх послідовників, а третій – мистецтво всіх епох: від фольклору до найновіших форм професійної творчості.

Ідеєю «тріадності» романтизму вирізняється також дослідження музикознавця

А. Кудряшова, який виразив сутність музичного романтизму ланцюгом споріднених слів – «романтичне» – «романтика» – «романтизм». За визначенням цього вченого, «“романтичне” є історико-типологічною категорією, якою характеризується мистецтво незвичайних, “відкритих”, постійно змінних форм». «Романтика» ж, на думку дослідника, уособлює тенденцію до свободи вираження і є характерною для мистецтва різних епох, а власне «романтизм» – «епоху панівної в мистецтві романтики, яка, здебільшого, охоплює XIX ст.» [8, 227].

Інший зміст у поняття «романтизму» та «романтики» вкладає музикознавець і культуролог І. Юдкін-Ріпун, автор ґрунтовної монографії «Культура романтики» [17]. Термін «романтика» трактується вченим доволі широко: як стиль цілої епохи, як уклад життя людей цієї епохи, як характер особистості, спосіб дії та, навіть, ставлення до вчинків. Романтизмом дослідник визначає стиль мислення, який охоплює не лише мистецтво, а й усі прояви людського інтелекту і духу.

Тенденція дефініціювати романтизм як епоху, а також, як стиль цієї епохи, характерна, переважно, для музикознавчих досліджень. Зокрема, про епоху Романтизму в музиці писали: К. Дальгауз [19], А. Ейнштейн [20], К. Зенкін [4], М. Михайлов [12], Б. Яворський [18] та ін. У працях цих учених романтизм окреслено рамками XIX ст. – періодом, коли найповніше розкрилася його естетична й художня сутність.

Зважаючи на умовність виміру будь-якої історичної епохи, чітко визначити хронологічні межі музичного романтизму практично неможливо. Тому одні дослідники пов'язували формування романтизму з творчістю Ф. Шуберта і К. М. Вебера; інші – з іменами Е. Т. Гофмана, Л. Шпора та Н. Паганіні, а дехто знаходив витoki романтичного стилю у творах Й. Шоберта, В. А. Моцарта та Л. Бетховена. Таким чином, точка відліку романтизму в різних дослідженнях коливається між останньою чвертю XVIII та рубежем XVIII – XIX ст.

У визначенні кінця епохи Романтизму музикознавці схилиються, переважно, до позначки 20х років XX ст. Як пише К. Зенкін, завершення романтизму пов'язують з виходом за межі пізньоромантичної тональності у творчості К. Дебюссі, А. Веберна, С. Прокофєва, Б. Бартока, коли «свобода організації музичного часопростору, якої прагнули романтики, стала реальністю» [4, 15].

Розуміння романтизму як цілісної епохи

музикознавці аргументують наявністю комплексу стійких ознак, притаманних мистецтву цієї доби, тобто визначають романтизм як стильову художню систему. У цьому плані музикознавча думка збігається із сучасним поглядом літературознавців і культурологів [7; 11; 13; 14; 15], які трактують романтизм як складну динамічну систему, де співвідносяться різноспрямовані, навіть протилежні тенденції.

Виокремленням найхарактерніших загально-естетичних і художньо-стильових ознак музичного романтизму (образно-змістових, логіко-конструктивних, стилістичних) вирізняються музикознавчі праці різних років. Спираючись на багатий досвід музикознавства, можемо узагальнити ці ознаки: відчуття дисгармонії та спроба «втекти» від неї в ідеальний світ; індивідуалізація художнього мислення; підвищений емоційний тонус музичного твору; примат лірики; зацікавленість фольклором; тенденція до відкритих форм; тенденція до малих форм; увага до інших національних культур; програмність; яскрава кантиленна мелодика, колористична гармонія.

В історії вивчення епохи музичного романтизму простежуються два підходи. Перший полягає у розгляді творчості композиторів певного часового відрізка епохи. У зв'язку з цим романтизм розподіляють переважно на три періоди: ранній, зрілий та пізній. Так, до ранніх романтиків належать К. Вебер, Ф. Шуберт, Ф. Мендельсон, М. Глінка. Поняттям «зрілий романтизм» характеризується творчість Г. Берліоза, Ф. Шопена, Р. Шумана, Ф. Ліста, П. Чайковського, а до «пізнього» романтизму, зазвичай, належать Р. Вагнер, Й. Брамс, Г. Малер, К. Дебюссі, А. Скрябін, С. Рахманінов.

Інший підхід зумовлений прагненням пізнавати музичне явище у його стильовій динаміці, яка визначається не хронологічними одиницями, а показниками якості еволюційного руху – фазами, стадіями та циклами. Одним із перших на цій позиції стояв Б. Яворський, у працях якого романтизм визначено кульмінаційною фазою («фазоєпохою») «емоційної» або «психологічної» епохи [18].

На сучасному етапі концепція стадіального розвитку, сформована у працях Б. Яворського, розвивається у працях Г. Ганзбурга, К. Зенкіна, Л. Кияновської, Л. Корній, Л. Неболюбової, С. Тишка, М. Черкашиної, в яких порушено проблему романтизму. Дослідження цих учених

характеризуються такими спільними положеннями:

– тріадність еволюційного розвитку (становлення стилю, розвиток стильових ознак та їх модифікація);

– циклічність музично-історичного процесу, зумовлена логікою чергування контрастних тенденцій.

Кожен із дослідників розглядав означену проблему в певному художньо-географічному просторі та в певній жанровій площині. Так, К. Зенкін, Г. Ганзбург та М. Черкашина виявляють еволюційну динаміку музичного романтизму в загальноєвропейському контексті, Л. Корній та Л. Кияновська – в українській музиці, Л. Неболюбова – в австрійській на німецькій, а С. Тишко – в російській музиці. Характерною особливістю досліджень Л. Корній та С. Тишка є розгляд стильових ознак романтизму в аспекті національного стилеутворення.

Висновки. Аналіз праць, пов'язаних із вивченням проблеми романтизму в європейському мистецтві, зокрема, в літературі й музиці, дав можливість виявити розмаїття трактувань самого терміна «романтизм», визначити і систематизувати теоретико-методологічні засади у вивченні цього явища та визначити причини розбіжностей вчених різних галузей мистецтвознавства.

Численні спроби науковців виразити романтизм певною формулою виявлялися марними, оскільки щоразу його головною ознакою були різні параметри (світоглядні, естетичні, психологічні, стилістичні тощо). Розбіжності дослідників пояснюються, також, неоднорідністю та асинхронністю прояву романтизму в культурно-мистецькому та географічному просторі, адже в різних видах мистецтва та національних культурах романтизм мав різне забарвлення, різні хронологічні межі та інтенсивність розвитку.

Досліджуючи романтизм, вчені не обмежувалися однозначними дефініціями цього явища. Наприклад, культуролог В. Ванслов трактував його одночасно як творчий метод і напрям, музикознавець М. Михайлов розглядав романтизм як метод та стиль епохи, а літературознавець М. Наєнко – як напрям, художній стиль та особливий тип творчості.

Різний час і характер прояву романтизму в літературі й музиці обумовив відмінності дефініцій і трактувань романтизму літературознавцями та музикознавцями. Водночас, у літературознавчих та музикознавчих працях простежується чимало

спільних позицій: усвідомлення романтизму як багаторівневої категорії; констатація національних версій романтизму в різних європейських культурах; визнання романтизму динамічною системою різноспрямованих тенденцій.

Дослідження складної проблематики романтизму, на думку сучасних мистецтвознавців, передбачає поєднання синхронічного та діахронічного вимірів цього явища, а також, урахування оригінальності прояву романтизму в кожній національній культурі.

Література

1. Берковский Н. Я. Лекции и статьи по зарубежной литературе. Санкт-Петербург : Азбука-классика, 2002. С. 33–38.
2. Блуме Ф. Романтика. Эпохи истории музыки в отдельных викладах. В 2 ч. Ч. 2. Одеса : Будівельник, 2004. С. 124–188.
3. Ванслов В. В. Эстетика романтизма. Москва : Искусство, 1966. 403 с.
4. Зенкин К. В. Фортепианная миниатюра и пути развития музыкального романтизма. 2-е изд. Москва : Юрайт, 2019. 391 с.
5. Зеньковский В. В. Русские мыслители и Европа. Москва : Республика, 2005. 367 с.
6. Каган М. С. Музыка в мире искусств. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юрайт, 2018. 230 с.
7. Комаринец Т. І. Ідейно-естетичні основи українського романтизму (проблема національного й інтернаціонального). Львів : Вища школа, 1983. 223 с.
8. Кудряшов А. Ю. Теория музыкального содержания. Художественные идеи европейской музыки XVII – XX вв. Санкт-Петербург : Лань : Планета музыки, 2010. 427.
9. Маланюк Є. До справжнього Шевченка Книга спостережень. Київ : Дніпро, 1997. С. 138–149.
10. Манн Ю. В. Динамика русского романтизма. Москва : Аспект Пресс, 1995. 380 с.
11. Михайлов А. В. Романтизм // Музыкальная жизнь. 1991. № 5. С. 20–23.
12. Михайлов М. К. Этюды о стиле в музыке : статьи и фрагменты. Ленинград : Музыка, 1990. С. 228–235.
13. Наєнко М. К. Романтичний епос: ефект романтизму і українська література. Київ : Просвіта, 2000. 378 с.
14. Наливайко Д. Искусство: направления, течения, стили. Київ : Мистецтво, 1985. 365 с.
15. Цукер А. Романтизм и музыкальное искусство // Музыкальный мир романтизма: от прошлого к будущему. Ростов-на-Дону, 1998. С. 6–9.
16. Чижевський Д. Історія української літератури. Нью-Йорк, 1956. 511 с.
17. Юджін-Ріпун І. М. Культура романтики. Київ : [б.и.], 2001. 480 с.
18. Яворский Б. Избранные труды. Т. 2. ч.1. Москва : Сов. композитор, 1987. С. 129–188.
19. Dahlhaus C. Nineteenth-Century Music. Berkeley, Los Angeles: Univ. of California Press, 1989. 417 p.
20. Einstein A. Music in the Romantic Era. London: J. M. Dent & Sons LTD, 1947. 371 p.

References

1. Berkovskii, N. (2002). Lectures and articles in foreign literature. St. Petersburg: Azbuka-klassika. pp. 33–38 [In Russian].
2. Blume, F. (2004). Romance. Epoch of the history of music in separate writings. Odesa : Budivelnik. pp. 124–188 [In Ukrainian].
3. Vanslov, V. (1966). Aesthetics of Romanticism. Moscow: Iskusstvo [In Russian].
4. Zenkin, K. (2019). Piano miniature and ways of the development of musical Romanticism. Moscow: Yurait [In Russian].
5. Zen'kovskii, V. (2005). Russian thinkers and Europe. Moscow: Respublika [In Russian].
6. Kagan, M. (2018). Music in the world of art. 2nd ed. St. Petersburg: Yurait [In Russian].
7. Komarynets, T. (1983). Ideologic-aesthetic foundations of the Ukrainian Romanticism (the problem of national and international). Lviv: Vyshcha shkola [In Ukrainian].
8. Kudryashov, A. (2010). A theory of the musical content. Artistic ideas of the European music of the 17th-20th cen. St. Petersburg: Lan': Planeta muzyki [In Russian].
9. Malaniuk, Ye. (1997). A book of observations. Kyiv: Dnipro. pp. 138–149 [In Ukrainian].
10. Mann, Yu. (1995). The dynamics of the Russian Romanticism. Moscow: Aspekt Press [In Russian].
11. Mikhailov, A. (1991). Romanticism. Muzykal'naya zhizn'. no 5. pp. 20–23 [In Russian].
12. Mikhailov, M. (1990). Essays about style in music: articles and fragments. Leningrad: Muzyka [In Russian].
13. Naienko, M. (2000). Romantic epos: the effect of Romanticism and Ukrainian literature. Kyiv: "Prosvita" [In Ukrainian].
14. Nalivaiko, D. (1985). Art: movements, branches, styles. Kyiv: Mystetstvo [In Russian].
15. Tsuker, A. (1998). Romanticism and music art. Muzykal'nyi mir romantizma: ot proshlogo k budushchemu. Rostov-na-Donu. Pp. 6–9 [In Russian].
16. Chyzhevskiy, D. (1956). The history of Ukrainian literature. New York [In Ukrainian].
17. Iudkin-Ripun, I. (2001). The culture of Romanticism: monograph. Kyiv. [In Russian].
18. Yavorskii, B. (1987). Selected works. Vol. 2, part 1. Moscow: Sovetskii Kompozitor [In Russian].
19. Dahlhaus, C. (1989). Nineteenth-Century Music. Berkeley, Los Angeles: Univ. of California Press [In English].
20. Einstein, A. (1947). Music in the Romantic Era. London: J. M. Dent & Sons LTD [In English].

Стаття надійшла до редакції 09.09.2020
Отримано після доопрацювання 05.10.2020
Прийнято до друку 08.10.2020